

SOSIAL ELMLƏRDƏ MƏNƏVİ DƏYƏR EPİSTEMOLOJİ PROBLEM KİMİ

Ruhiyyə MƏMMƏDOVA,

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun

Sosial psixologiya şöbəsinin elmi işçisi, doktorant

AÇAR SÖZLƏR: *cəmiyyət, paradigma, pozitivizm, pragmatizm, ictimai elmlər, təbiət elmləri, hermenevtika, metodologiya.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *общество, парадигма, позитивизм, прагматизм, общественные науки, естественные науки, методология.*

KEY WORDS: *society, paradigm, positivism, pragmatism, social sciences, natural sciences, hermeneutics, methodology.*

Giriş

Kiçik sosial qruplardan başlayaraq nəhəng mədəni-tarixi bütövlüklər də daxil olmaqla istənilən ictimai birliyi özündə ehtiva edən cəmiyyət mürəkkəb proses kimi ictimai elmlər tərəfindən müxtəlif istiqamətlərdən öyrənilir. Əgər naturalist yanaşma cəmiyyəti empirik gerçəklik kimi tədqiq edirsə, sosial fəlsəfədə ictimai həyatın, əsasən, keçici olmayan və ümumi tərəflərinin dərkisi xüsusi yer tutur. Bu mənada sosial-fəlsəfi yanaşmada insanları ictimai həyatın ayrılmaz hissəsinə çevirən ontoloji əsası müəyyənləşdirmə cəhdi özünü göstərməkdədir. Araşdırmada sosial-fəlsəfi yanaşmadan çıxış edərək insan probleminə geniş mənada ictimai-mənəvi münasibət anlamına gələn sosial hadisə kimi yanaşılır və ictimai münasibətin, ictimai həyatın nə olması sualı qoyulur, cəmiyyətin elmi, fəlsəfi dərkisi problemlərinə toxunulur. Mənəvi dəyər problemi ictimai münasibətlərin əsasında dayanan var oluş hadisəsi kimi təhlil olunur.

Sosial elmlərdə epistemoloji problem. Müasir dövrdə elmi düşüncədə formalaşmış və elmin işlək mexanizminə çevrilmiş paradigmalardan ictimai şüurda elmi dünyagörüşü formalaşdırın əsas prinsiplər kimi çıxış edir. Cəmiyyətdə özünə hakim mövqe qazanmış elmi dünyagörüşü dərk etmə prosesində digər formaların mövcudluğunu inkar edə bilməsə də, elmi idrakı obyektiv gerçəkliyin yeganə dərkisi kimi müəyyənləşdirir və onun dərk etmənin əsası olduğuna inanır. Belə olan halda sual yaranır: dərk etmənin fərqli formalarının mövcudluğu durumunda elmi idrakın gerçəkliyi əks etdirməsi iddiası nəyə əsaslanır? Bu sualı cavablandırmaq üçün biz, ilk növbədə, elmin həqiqətinin hansı anlama gəldiyini aydınlaşdırmalı və elmi düşüncənin formalaşdığı tarixə nəzər salmalıyıq.

Yeni dövrə qədər istər Şərqdə, istərsə də Qərbdə teoloji yanaşma dünyanın dərkində aparıcı xətt kimi çıxış etməsinə baxmayaraq, bu dərk etmədə kosmoloji baxış da hansısa dərəcədə

özünə yer almaqda idi. Lakin bu kosmoloji baxış ya mifoloji, ya da dini şüurda özünə yer taparaq avtonomluğa iddia etmə gücündə deyil. Yalnız müəyyən dərəcədə Uzaq Şərqi fəlsəfi düşüncəsində, əsasən, qədim yunan cəmiyyətində fəlsəfi təfəkkürün inkişafı nəticəsində kosmoloji yanaşmanın mücərrəd elmi təfəkkürün cüvərtisi kimi obrazlı təfəkkürdən, eləcə də dini düşüncədən ayrılması prosesi izlənilir. Bu anlamda müasir rəşonalizm öz başlanğıcını yunan fəlsəfəsində mövcud olan naturalist baxışın ilkin səbəb axtarışında və idealist yanaşmanın məhsulu olan şəxssiz güc – loqos ideyasında görə bilər. Lakin bu, heç də yunan fəlsəfi təfəkkürünə yalnız elmi təfəkkürün hakim olması anlamına gəlmir. Belə ki, pifaqorçuluqda və platonçuluqda transsəndent reallığın yaratdığı dəyərlər, prinsiplər dini idrakın meyarlarını ehtiva edirdi. Bir sözlə, belə deyə bilərik ki, Varlığın qavranılmasının fəlsəfi refleksiya elmi təfəkkürün ciddi problemi kimi öz başlanğıcını yunan fəlsəfəsindən götürür.

Roma imperiyasının süqutuna yaxın Qərbdə Xristianlığın qələbəsi, VII əsrdən etibarən isə Şərqdə İslamın yaranaraq genişlənməsi bu ərazilərdə uzun dövr ərzində Varlığı anlamada dini baxışın əsas dərkətmə forması kimi çıxış etməsinə şərait yaratmış oldu. Monoteizmə qədər mövcud olan dini düşüncə və dəyərlər Varlığın vəhdətini və bəşəri idealları özündə ifadə edə bilmədiyi halda, Xristianlıq və İslam universal dəyərləri sistemli şəkildə mövcudluğun mahiyyəti və mənası sualına cavab olaraq ortaya qoydu. Bu mənada dəyərlər Varlığın mahiyyətini müəyyənləşdirən fenomen kimi dini düşüncədən fəlsəfi təfəkkürə gətirilir. S.Frank bu sualın insanlıq üçün önəmini və ağırlığını duyaraq yazır: “Bu sual – nə “nəzəri sual”, nə də ki, əqlin mənasız oyunu deyil, bu sual həyatın özünün sualıdır, hətta mən deyərdim ki, susuzluğun yatızdırılması üçün bir damcı suya olan ehtiyacın ödənilməsi sualından daha dəhşətli sualdır” [1, s. 21].

Maarifçilik dövrünə qədər monoteist cəmiyyətlərdə dəyərlər universal prinsip kimi qəbul edilərək toplumu yönləndirmə missiyasını öz üzərinə götürürdü. Universal dəyərlərin müəyyənləşdiricisi kimi çıxış edən dini əhkamlar ictimai və fəlsəfi düşüncədə toxunulmazlıq əldə edərək bu dəyərlərin qorunub saxlanılması əhəməsini formalaşdırmışdır. Maarifçilik dövründən etibarən isə əhəmənin avtoritetindən imtina edilməyə başlayır və əqlin avtoriteti prinsipi irəli sürülür. Əhəmənin avtoriteti dedikdə, biz teist prinsipləri və teizmin əhkamlarının fəlsəfi düşüncə ilə sintezi nəticəsində formalaşdırılan dərkətmə formasını nəzərdə tuturuq. Qadamer yeni dövrün ictimai elmlərdə həqiqət axtarışının mühakimələrdən imtina edən əqlin özünə əsaslanması prinsipindən çıxış etdiyini göstərir [2, s. 328]. Yeni dövrün irəli sürdüyü əqlin özünə əsaslanması prinsipi realizmi inkar edən nominalist yanaşmadan çıxış edirdi. Bu dövrdə empirizmin təbiət elmlərindəki müvəffəqiyyəti cəmiyyətin problemlərinin həllində də çıxış yolu kimi görünməyə başladı. Nəticədə cəmiyyət elmlərinin bütün sferalarında pozitivizmin təsiri ilə yenidən formalaşma prosesi gedir və bu düşüncə axını cəmiyyətin özünün, onun yaratdığı mədəniyyətin əsaslarının dəyişməsinə səbəb olur. Əsas O.Kont tərəfindən qoyulan və Dürkheym tərəfindən inkişaf etdirilən sosioloji baxışa əsasən, ictimai qüvvələrin fəaliyyət mexanizminin dərkə topluma hakim olan dini şüuru əvəzləmək iddiası ilə çıxış edirdi. Dürkheym dini ictimai inteqrasiyanın ən uğurlu şəkildə həyata keçirən ictimai şüur və ictimai institut

formasını kimi nəzərdən keçirirdi. Din fenomeninin səbəbini isə cəmiyyətdə, kollektiv şüurda axtaran sosioloq, dini təmiz ictimai hadisə kimi səciyyələndirirdi. Bununla bağlı E.Osipova yazır: “Beləliklə, fransız sosioloquna görə, cəmiyyət dini kultun və ehkamların həm müəllifi, həm də predmetidir. O, dini yaradır və dinə itaətə çağırır, eyni zamanda həm Tanrı, həm də inanandır” [3, s. 231].

S.Frank isə dini düşüncənin irəli sürdüyü universal dəyərləri ontoloji anlamda dəyişməz qanunlar, cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri isə empirik imkanlar kimi xarakterizə edirdi [4, s. 34]. Dini ənənəyə əsaslanan düşüncədə ontoloji zəruri dəyərlər ictimai birliyin müəyyənləşdiricisi kimi çıxış edirdisə, yeni yanaşma dəyişən empirik imkanları cəmiyyətin əsasında dayanan qanunauyğunluq kimi təqdim etməyə başlayır. Yeni dövrdən bu yanaşmanın ictimai şüuru yönləndirməsinə baxmayaraq, cəmiyyət elmlərində vahid metodoloji prinsipin mövcudluğunu iddia etmək tamamilə yanlış olardı. Antipozitivistlər “həyat fəlsəfəsi”nə əsaslanan tarixi məktəb tərəfindən formalaşmış prinsiplərdən çıxış edərək, ictimai həyatın faktlarının təbiəti etibarilə mənəviyyat hadisəsi olduğundan onun təbiət elmlərinin metod və üsulları ilə öyrənilməsi tendensiyasının doğru olmadığını göstərirdilər. Elmdə dar mənada empirizmdən çıxış edən pozitivizmin güclü inkişafı ilə yanaşı, fəlsəfi düşüncədə qlobal sosial hadisələr sayılan tarix, mədəniyyət fenomenlərinin elmi prinsiplərdən kənar tendensiyalar prizmasından tədqiqi və təhlili xüsusi yer tuturdu. İnkişaf etməkdə olan yeni elmi yanaşmanın qarşısında bu prinsiplərin sistemləşərək elmdə metodoloji əsas yarada bilməsi isə mümkünsüz idi. Sosiallığın fərqli mahiyyətindən çıxış edən fəlsəfi düşüncə sosial hadisələrin elmi-məntiqi tərəflərini qəbul etməklə bərabər, ictimai həyatı təbii qanunauyğunluq kontekstində dərkəi mümkünsüz olan canlı hadisə kimi nəzərdən keçirdiyindən anlamı subyektivliyin dərkində əsas kimi görürdü. Yəni insan, toplum, mədəniyyət və tarixin dərkinin yollarının bir subyekt kimi subyektin subyektini anlamasından keçdiyi iddia edilirdi. Sosial elmlərdə bu, əslində, heç də yeni yanaşma deyildi. Əksinə, hermenevtika adlanan bu metod yazılı və şifahi nitqin kontekstində sosial fenomenləri anlama sənəti kimi qədim ənənəyə malik bir dərkətmə üsulü idi. Hermenevtika təbiət elmlərində olduğu kimi, obyekt-subyekt münasibətlərinə deyil, birgə iştirakçılığa əsaslanaraq sosial fenomenin dərkinə yönələn metod kimi dəyərləndirilirdi. Hermenevtik yanaşmada cəmiyyətin dərkəi mənəviyyat sferasında gerçəkləşərək subyektiv mahiyyət daşıdığından elmi düşüncədə bu yanaşmaya estetik tənqit forması kimi baxılırdı. Estetik forma isə Kantın yanaşmasında bədii tənqit forması kimi elmi tənqitdən fərqli olaraq varlıqla əlaqəsi olmayan və azad şəkildə əlaqələndirilə bilən fərdi düşüncənin məhsulu kimi təzahür edir [2, s. 235]. Elmin müəyyənləşdirdiyi meyarlar bununla da hermenevtikaya estetik tənqit statusunu verərək onun Varlığı dərk edə bilmə iddiasını əlindən almış olur. Beləliklə, subyektə olan baxış və eləcə də subyektin Varlığa olan münasibəti empirizmin müəyyənləşdirdiyi paradigmalarda kontekstində həqiqilik əldə etmə imkanını qazanır. Sosial elmlərdə bu paradigmaya uymayan yanaşmaların spekulyativ, subyektiv mahiyyət kəsb etdiyi göstərilərək əsassızlığı problemi ortaya qoyulur. Təbiət elmlərinin dərkətmə sahəsindəki monopoliyası subyektin dünyasının elmi dərkətmə sferasından kənarlaşdırılmasına gətirib çıxarır.

Sosial elmlərdə mövcud olan bütün bu ziddiyyətlər ekzistensial fəlsəfənin nümayəndəsi Haydeggerin yanaşmasında daha fərqli istiqamət almış olur. Haydegger fəlsəfəsinin əsas ideyasını mövcudluğun, ekzistensiyanın əsaslandırılmasının mümkünsüzlüyü, yəni çıxarılış mümkün olmayan faktikilik təşkil edir. Qadamer göstərir ki, Haydegger hermenevtikanı metodoloji anlayış səviyyəsindən uzaqlaşdıraraq insan həyatının ilkin varlıq xüsusiyyəti kimi təhlil edir [2, s. 311]. Haydeggerin yanaşmasına əsasən, mövcudluğun ekzistensial təhlili tarixi mövcudluğun heç bir idealını qəbul etmir [2, s. 314]. Ekzistensial filosof kimi Haydegger insana, onun yaratdığı aləmə koqnitiv elmi idrakın gözü ilə baxmır, var olma fəlsəfəsindən çıxış edərək insanı onun mahiyyətini təşkil edən ekzistensiyasının müəyyənləşdirməsi fikrindən çıxış edir. Haydegger yanaşmasında hermenevtika insanın geniş mənada idrak xüsusiyyəti kimi təhlil olunaraq ontoloji mahiyyət kəsb edir.

“İnsan nədir?” antropoloji fəlsəfənin verdiyi bu sual dolayısı ilə sosial elmlərin axtarışının əsasında dayanan sual kimi təzahür edir. Epistemoloji müəyyənlikdən asılı olmayaraq, istənilən ictimai əsaslara malik disiplin insan və onun aləmini öyrənməyə çalışaraq bunun fərqli idrak forması ilə əldə edilə biləcəyini düşünməklə, əslində, öz inamını gerçəkləşdirməyə çalışmışdı. Nəticədə isə insan özünün yaratma və dərk etmə imkanı ilə, verilən cavablarla yenə də ciddi böhran qarşısında olduğunu görür. Dini düşüncənin gerçəkləri inkar olunmuş, elmi düşüncənin həqiqətləri isə insan ruhunun çağırışlarından imtina edərək onu obyektiv dünyanın prinsiplərini ilə məhdudlaşdırmaqdadır. Belə olan halda isə hermenevtik prinsiplərdən çıxış edən fəlsəfi, dini dünyagörüşündə geniş mənada insanın dərkilə bağlı problemlər yenidən canlanaraq öz inamının gerçəklərindən çıxış etməyə başlayır.

Mənəvi dəyər probleminin dini-fəlsəfi təhlili. Cəmiyyətin dar anlamda empirik tədqiqi sosial elmlərin əsas tədqiqat sferasını təşkil etdiyindən insan və onun sosial mahiyyəti problemi sosial fəlsəfənin qarşısında önəmli məsələ kimi dayanır. Pozitivizmdən qaynaqlanan sosiologiyanın cəmiyyəti müəyyən qanunauyğunluqlar kontekstində öyrənərək onun mahiyyətinə aydınlıq gətirmə cəhdi sosial fəlsəfədə heç də birmənalı qəbul edilməməkdədir. Buna səbəb insanın və onun ictimai mahiyyətinin cəmiyyətdəki təzahürlərdə deyil, insan ruhunun dərinliklərində axtarılmasıdır ki, problemin empirik tədqiqi bu dərk üçün yetərli hesab olunmur. Yəni, S.Frankın fikirlərinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, ictimai hadisələrin fəlsəfi dərkindən imtina edən sosiologiya onda yalnız obyektiv predmet gerçəkliyini görməklə cəmiyyətin mahiyyətini dərk etmə gücündə deyil [4, s. 20].

Müasir cəmiyyətdə humanist prinsiplərə əsaslanan dəyərlərin qorunub saxlanmasına baxmayaraq, ictimai şüurda dəyər plüralizmi, onların universal mahiyyətindən imtina, eyni zamanda elmi düşüncədə həqiqətə iddia edə bilməməsi dəyərlərin aşınmasına gətirib çıxarır. S.Frank dövrümüzdə dəyərlərə olan münasibəti təhlil edərək göstərir ki, humanizmdə əxlaqi ideal belə əbədi ontoloji zərurət kimi deyil, insan, cəmiyyət tərəfindən azad şəkildə irəli sürülən ideal kimi başa düşülür [4, s. 35]. Dəyərlərin empirik mahiyyətinə olan vurğu ictimailiyin əsasında dayanan münasibət fenomeninin özündə dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Bu baxımdan dəyərlərin siyasi sferadakı transformasiyası L.Ştrausun tədqiqatında xüsusi yer tutur. L.Ştraus cəmiyyətin

təşkilində siyasi düşüncənin və idarəetmənin iştirakı problemini təhlil edərək diqqəti siyasi fəlsəfədə baş verən dəyişikliklərə doğru yönəldir. Bu mənada o, siyasətin mahiyyətini klassik və müasir siyasi fəlsəfə prizmasından müəyyənləşdirməyə cəhd göstərir. Yəni klassik siyasi fəlsəfə fəlsəfənin ümumi həqiqət axtarışlarının kontekstində cəmiyyətin siyasi fəaliyyətində bu həqiqəti müəyyənləşdirərək gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı təlimlərin üzərində işləyirdi. Bu anlamda klassik siyasi fəlsəfənin cəmiyyətin doğru təşkili yönündə müəyyən etdiyi meyarlar ontoloji mahiyyət daşıyırdı. L.Ştrausun təhlilinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, klassik siyasi fəlsəfənin əsasında azadlıq deyil, fəzilət ideyası dayanırdı. Yeni dövrdən etibarən elm fərqli prinsiplər əsasında müəyyənləşmişdir. Ona görə də klassik siyasi fəlsəfə artıq elmin irəli sürdüyü tələblərlə uyğunlaşmadığından qeyri-elmi olaraq dəyərləndirilmişdir. L.Ştraus qeyd edir ki, elmi-sosial biliyin əsas göstəricisi onun dəyərlərdən azad olması və faktlarla işləməsidir ki, nəticədə, bu sahədə çalışan mütəxəssislər nihilist yanaşmanın formalaşmasına səbəb olurlar [5, s. 17].

Elmin sonlu olanlardan çıxış etməsi və şüurun özünün bu kontekstdən idrakı əqlin avtonom mahiyyət daşımaları prinsipini formalaşdırmış oldu. İdrakın muxtariyyətinə əsaslanan azadlıq ideyası cəmiyyətdə böyük sosial, siyasi, iqtisadi dəyişikliklərə gətirib çıxarsa da, insanın qarşısında ruhən aşı bilmədiyi böyük problemlərə də yol açdı. Bununla bağlı olaraq, dövrümüzdə fəlsəfədə antropoloji problemin müstəqil fəlsəfi problem kimi müzakirəsinin səbəbini M.Buber iki faktorla əlaqələndirir. Bunlardan birincisi, sosialliğin təbiətində baş verən dəyişikliklərdir ki, özünü fərdin azadlığı prinsipinin cəmiyyətin əsasında durması iddiasından sonra göstərməyə başlayır. Təbiidir ki, özünü azad görən fərd ənənəvi ictimai birliklərdə mövcud olan qaydalardan, münasibətlərdən imtina edərək yenisini formalaşdırmağa başlayır. Sosialliğin təbii formasından imtina edən fərd icmaya mənsubluğu ilə yanaşı, fərdi, ictimai və kosmoloji təhlükəsizlik hissindən də imtina etmiş olur. Buber bu prosesi dünyəvi tənhalığın yeni dalğası kimi dəyərləndirir və varlığının köklü suallarının qarşısında sosiallaşmanın yeni formasının aciz qaldığını göstərir. İkinci faktor kimi o, tarix boyu insanın qəlbində baş verən böhran hallarını əsas götürür və göstərir ki, bu, əvvəlki böhranlara bənzəsə də, insanın yaratdığı aləmin ondan ayrılaraq xüsusi güc əldə etməsi onun fərqləndirici xüsusiyyəti kimi çıxış edir [6, s. 193]. Şüurun rəşional imkanlarına olan inamın tədricən itməsi ilə insandakı irrəşional elementlərin öyrənilməsi və bu tendensiyadan çıxış etmə cəhdləri artmağa başlayır. Elmi düşüncənin cəmiyyətin sakral əsaslarından imtinası bu xəotik gücün Varlığın əsasına çevrilərək cəmiyyətdə nihilist yanaşmanın kök atmasına şərait yaratmış olurdu.

Təbiidir ki, cəmiyyətdə baş verən bütün bu proseslərdə insan ruhunun yaşadığı böhrana dini düşüncə münasibətsiz qala bilməzdi. Universal dəyərlərin ontoloji mahiyyətindən çıxış edən dini dünyəgörüşi cəmiyyətin geniş anlamda xilasını bu dəyərlərin gerçəkləşməsində görür. Əslində, elmi-fəlsəfi düşüncə daxilində dinin varlığa olan münasibətini öyrənmə cəhdlərinin kifayət qədər olmasına baxmayaraq, bu tədqiqatların özü də elmin meyarlarına əsaslanaraq aparılır. Bu isə dini düşüncənin öz imkanlarını həqiqətin sübutuna doğru yönəldərək ekzistensial anlamda iştirakçılıqdan imtinaya yol açmış olur. Bu baxımdan Y.A. Kimelev dinin böhranının

iki səbəbini açıqlayır. Bunlardan birincisi, praqmatizmin elmi yanaşmada əsas paradıqmaya çevrilməsidirsə, digəri mənəvi və ideoloji həyatda ideya plüralizminin əsas prinsip kimi qəbul edilməsidir [7, s. 8]. Dinin böhranı dedikdə nəyi nəzərə almalıyıq? Kimelev Qərb fəlsəfəsində dini hisslərin zəifləməsinin dini ibadətlərə əməl olunması ilə əlaqəli olmadığını bildirir. O qeyd edir ki, məsələ dinin nə qədər həqiqət iddiasında ola bilməsi ilə əlaqəlidir [7, s. 9]. Məlum elmi paradıqmalar kontekstində elm öz üfüqlərini nə qədər genişlətsə də, din bu kontekstdə həqiqəti iddia etmək gücündə deyil. Elmin dini öz prinsipləri daxilində öyrənməsi isə onu insanın mənəvi həyatının bir sferasına çevirməsinə xidmət edə bilər. P.Tillix dinin bu cür öyrənilməsinin kosmoloji prinsipə əsaslandığını göstərir və onun dinin mahiyyətini açmaq gücündə olmadığını qeyd edir. Tillixin dini-fəlsəfi düşüncəsinə görə, kosmoloji yanaşma Tanrının varlığını teleoloji baxışa əsasən kosmoloji dəlillərlə sübut etməyə çalışır. Yəni, bu zaman Tanrı obyekt aləminin varlığı kimi təcəssüm edir, Buberin ifadəsi ilə desək, Tanrı “O” dur. Bunun əksinə olaraq, P.Tillix dinin ontoloji fəlsəfəsinə əsaslanaraq dinə münasibətini müəyyənləşdirmiş olur. Onun ontoloji yanaşması var oluş fəlsəfəsindən qaynaqlanaraq insanın Tanrıya birbaşa münasibətini, verifikasiya oluna bilməyən dini təcrübəni özündə əks etdirir [8, s. 242].

Rasionalizmdən bəhrələnən düşüncəni kənara qoysaq, dini-fəlsəfi düşüncənin, əsasən, varlığın ekzistensial anlamından çıxış etməsi nəzərə çarpır. Bu tendensiyaya əsaslanan baxış üçün cəmiyyət yalnız təbii- kosmoloji proseslərin tərkib hissəsi deyil. Cəmiyyət özündə sakral anlam daşıyan və onu gerçəkləşdirmə ehtiyacında olan fenomen kimi təhlil edilir. Cəmiyyətin sakral əsaslardan imtinasını N.Berdıyayev teologiyadan sosiologiyaya keçid kimi dəyərləndirir [9, s. 474]. Sosiologiyanın əsaslarının pozitivizmdən qaynaqlanmasına baxmayaraq, alman sosioloqu K.Manxeym dövrümüzün dəyərlər sistemini gözləyən böhran probleminin ağırlığı məsələsinə toxunur. Cəmiyyətdə gedən uzunmüddətli prosesləri təhlil edən sosioloq bunun səbəbini orta əsrlərdə birləşdirici güc kimi çıxış edən dini və mənəvi dəyərlərdən imtinada görür. İnsan probleminin həllində rəasionalist yanaşmanın əsas kimi çıxış etməsi artıq problemin dərkində belə yetərli görünmədiyindən o, cəmiyyətin birləşdirici gücü kimi çıxış etmək iqtidarında deyil. K.Manxeym dəyərlər sisteminin böhranını müasir cəmiyyətdə gündəlik həyatı problemlərdən başlayaraq nəhəng fəlsəfi sistemlərə qədər bütün ictimai düşüncəyə dəyər plüralizminin hakim olması ilə əlaqələndirir [10. s. 424]. Əslində, sekulyarlaşma prosesinin cəmiyyətdə böhrana gətirib çıxarması cəmiyyətin sakral əsaslarına yenidən üz tutma zərurətini yaradır. Varlığın dəyərini qəbul edən düşüncədən varlığa özü anlam verən düşüncəyə transformasiya insanın mahiyyəti ilə bağlı sualda nisbiliyə üz tutduğundan cəmiyyətin ruhunda bu boşluq onu parçalayıcı gücə çevirir. Nəticədə, heç bir sekulyar güc ontoloji əsasa iddia etmək iqtidarında olmadığından cəmiyyəti əsaslı şəkildə birləşdirə biləcək güc kimi də çıxış edə bilmir. Beləliklə, cəmiyyətin mental aləmində baş verənlərin elmi-məntiqi təfəkkür daxilində anlaşıla bilməməsi ictimai-mənəvi varlıq olan insanın və onun ifadəsi olan dəyərlərin dini-ekzistensial təhlilini zəruri edir.

NƏTİCƏ

Mövzunun tədqiqində xüsusi olaraq fəlsəfi fikir tarixinə üz tutmağımızın səbəbi cəmiyyətin, ictimailəşmənin hansı anlama gəlməsi ilə bağlı ictimai, elmi, fəlsəfi düşüncədə formalaşmış paradigmaları müəyyənləşdirərək onların kontekstində problemə aydınlıq gətirməkdir. Müasir fəlsəfi antropologiyanın “insan nədir?” sualı sosial fəlsəfənin və teologiyanın kontekstində “cəmiyyət nədir?” sualına transformasiya olunma imkanları özünü açıq şəkildə göstərir. Eyni zamanda, istər insanın, istərsə də cəmiyyətin müstəqil anlam kəsb etməsi bu fenomenlərin mahiyyətinin təhrifinə gətirib çıxarır. Yəni, fəlsəfi-teoloji düşüncədə insana, cəmiyyətə ontoloji əsasla malik varlıq problemi kimi yanaşılır ki, bunun da əsasında subyekt aləminin mahiyyət ifadəsi olan dəyər problemi dayanır. Müasir sosioloji düşüncəyə nəzər saldıqda isə cəmiyyətə yanaşmada elmi-metodoloji və utilitar prinsiplərin bu yanaşmanın ana xəttini təşkil etdiyini görürük. Cəmiyyətin müasir elmi yanaşma kontekstindən tədqiqi və onun dar mənada maraqlar prizmasından təhlili müasir elmi-fəlsəfi düşüncəyə hakim olan panteist və antroposentrist, sosiosentrist dünyagörüşündən qaynaqlanır. Lakin bu yanaşmada insanın bütün cəhdlərinə baxmayaraq, hakim olan təbiətdir. Təbiətin qanunauyğunluqlarının aliliyi qarşısında subyektiv aləminin anlamsızlığı ilə qarşılaşan insan və onun faciəsi dini-fəlsəfi düşüncənin əsas qayğısına çevrildiyi halda, elmi-fəlsəfi düşüncə subyektin obyektiv aləmi özünə tabe etdirmə cəhdinə yardım göstərir. Əldə edilən qalibyyətin nəticəsi isə insanın Varlığın mahiyyətindən imtina edən tənhalıq fenomeni ilə qarşılaşma faciəsidir. Yoxluğa doğru gedən bu yolda Varlığın bütövlüyündən, mütləq əbədi dəyəərə əsaslanmasından çıxış edən dini düşüncə yeganə xilaskar kimi görünür.

ƏDƏBİYYAT

1. Франк С. Л. С нами Бог / С. Л. Франк; Сост. И предисл. А. С. Филоненко. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 750, (2) с. – (Philosophy).
2. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы филос. Герменевтики: Пер. С нем./ Общ. Ред. И вступ. ст. Б.Н.Бессонова.-М.: Прогресс, 1988.-704 с.
3. Е.В.Осипова.Социология Эмиля Дюркгейма.критический анализ теоретико-методологических концепций. Издательство «Наука» Москва 1977.с-279.
4. [file:///C:/Users/ASF/Downloads/frank-dukhovnyie-osnovy-obshchies-frank%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/ASF/Downloads/frank-dukhovnyie-osnovy-obshchies-frank%20(2).pdf)
5. Лео Штраус. Введение в политическую философию. Пер. С англ. М. Фетисова. – М.: Логос, Праксис, 2000.- 364 с.
6. Бубер Мартин. Два образа веры. Пер. С нем. / Под ред. П. С. Гуревича, С. Я. Левит, С. В. Лёзова. – М.: Республка, 1995. – 464с. – (Мыслители XX века).
7. Кимелев Ю. А. Современная западная философия религии. – М.: Мысль, 1989. – 285 (1) с.
8. Пауль Тиллих. Избранное: Теология культуры. Пер. С англ.- М.: Юрист, 1995. 479с. – (Лики культуры)
9. Бердяев, Н. А. Философия свободы / Николай Бердяев. М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2007. – 699, (5) с. – (Philosophy).
10. Карл Манхейм. Диагноз нашего времени.: Пер. С нем. И англ. – М.: Юрист, 1994. 700с. – (Лики культуры).

Ругия Мамедова

**ДУХОВНАЯ ЦЕННОСТЬ КАК ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКАЯ
ПРОБЛЕМА В ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУКАХ**

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется сущность феномена общества, который является предметом социальной философии, в контексте парадигм, существующих в научно-философской мысли. В этой связи, совершена попытка изучить проблему методологии, которая представляет особое значение в изучении общества, принимая во внимание разнообразие предмета общественных наук. Герменевтический метод, который выступает как важный способ изучения общества, общественных отношений, изучается с точки зрения широты возможностей. В статье анализируются и приводятся подходы таких философов, как Г.Гадамер, М.Бубер, С.Франк, Н.Бубер, П.Тиллих.

Ruhiyya Mammadova

**MORAL VALUE AS AN EPISTEMOLOGICAL PROBLEM IN
SOCIAL SCIENCES**

SUMMARY

The article analyzes the essence of society phenomena which is the subject of social philosophy in the context of the paradigms existing in scientific philosophical thinking. From this point of view, taking into account the distinction of the subject of social sciences, the article explores the problem of the methodology that is of particular importance in the study of society. Hermeneutic research method, which acts as an important method in the study of public relations was analyzed. The study examined such philosophers' approaches as G. Gadamer, M.Buber, S.Frank, N.Buber, P. Tillich.